

Verdisetting av vassdrag: Hvilke verdier bør inkluderes?

Av Marit Vorkinn, Hanne Riese og Bjørn Kaltenborn

Forfatterne er ansatt ved Østlandsforskning

De verdivurderingene som foretas både i forbindelse med verneprosesser og konsekvensutredninger i tilknytning til vassdrag, tar utgangspunkt i områdenes fysiske beskaffenhet. Symbolske og følelsesmessige verdier er i hovedsak utelatt. Forskning tyder imidlertid på at denne typen verdier har betydning både for folks holdninger til framtidige miljøendringer og hvordan folk reagerer på faktiske endringer i miljøet. Resultatene tyder bl. a. på at avbøtende tiltak bør tillegges stor vekt i utbyggingssaker.

Verdivurderingene av vassdrag som er foretatt og foretas i forbindelse med verneplaner og konsekvensvurderinger består i å beskrive fysiske egenskaper ved vassdragene og områdene rundt. Dette kommer seinst til uttrykk i NVEs siste veileder for konsesjonsbehandling av vannkraftsaker, og i veilederen for dokumentasjon av verdier i vernede vassdrag (1,2). I sistnevnte veileder brukes det f.eks. en metodikk som beskriver landskapet gjennom følgende komponenter: Landskapets hovedform, geologisk innredning, vann og vassdrag,

vegetasjon, jordbruksmark og bebyggelse, tekniske anlegg. Det er så satt opp en rekke kriterier for hvilke kvaliteter ved disse landskapselementene som er verdifulle, f.eks. "helhet". Spørsmålet er om en ved å fokusere kun på fysiske egenskaper ved miljøet slår barnet ut med badevannet, ved at en mister noen av de verdiene en i utgangspunktet ønsker å beskrive.

Hvilke verdier som tas med i verdivurderinger, avhenger av hvilket perspektiv en har på menneskets opplevelse av sine fysiske omgivelser (3). Fram til midten av 60-tallet var det en vanlig oppfatning blant adferdsforskere at det fysiske miljøet hadde liten innflytelse på adferd, helse og velvære hos brukerne (et minimalistisk perspektiv). De globale miljøutfordringene som forurensning og overbefolkning som ble framtreddende på midten av 60-tallet, førte imidlertid til større forståelse for det fysiske miljøets påvirkning av menneskelig velvære og adferd. Studier av samspillet mellom menneske-miljø dukker opp på slutten av 60-tallet, og miljøpsykologi oppstår som eget forskningsområde, med forsøk på å utvikle

alternative konsepter for forholdet menneske - miljø. Ett av de nye perspektivene som vokser fram er det instrumentelle perspektivet. Det fysiske miljøet betraktes her som et middel for menneskene til å oppnå bestemte målsettinger. Dersom f.eks. folks motiv for å gå på tur er å komme i bedre form, antas det at vil de velge et område som gir passende fysiske utfordringer. Dersom motivet derimot er å være sammen med familien, antas det at en småbarnsfamilie vil velge et område med gode stier og få bratte motbakker. Ut fra dette perspektivet blir naturområdene verdsett ut fra deres fysiske beskaffenhet. Individet betraktes som en passiv mottaker av stimuli (inntrykk fra omgivelsene) og det antas at ulike individer vil reagere likt på samme type stimuli. Dette gjør det mulig å utvikle tilnærmet lovmessige sammenhenger for hvordan mennesker reagerer på ulike miljøer. Både innen reiselivs- og rekreasjonsforskningen har det vært tradisjon for å analysere steder og områder ut fra et slikt perspektiv. De verdsettingsprosedyrer for vassdrag som har vært brukt i Norge, er en typisk eksponent for et slikt perspektiv.

I de to-tre siste tiårene har det vokst fram en kritikk mot det instrumentelle perspektivet. En hovedinnvending har vært at perspektivet ikke tar hensyn til at områder kan ha en følelsesmessig eller symbolsk verdi som går ut over den funksjonelle verdien. Symbolverdier er etter hvert undersøkt både i forhold til varer/konsum, friluftslivsaktiviteter og steder (4,5,6). En annen innvending har vært at perspektivet

ikke tar hensyn til at mennesker opplever et område som en helhet, ikke bare som summen av et begrenset antall attributter (4). Denne måten å betrakte samspillet mellom mennesker og miljø på er kalt det symbolske perspektivet. Den grunnleggende ideen som ligger til grunn for dette perspektivet er at mennesket ikke er noen passiv mottaker av miljøstimuli, men at det aktivt velger ut og fortolker inntrykk fra omgivelsene. Dette understreker at verdier er en sosial konstruksjon, som ikke kan ses uavhengig av den som verdsetter, eller den/de det verdsettes for.

Det som en først og fremst risikerer å miste ved å bruke en ren instrumentell beskrivelse er den mening folk tillegger et område. Ulike personer kan godt være enige i en objektiv beskrivelse av de fysiske attributtene ved et vassdrag, men de kan likevel tillegge det høyst ulik mening, avhengig av hvilken bakgrunn de har. En vassdragsingeniør kan se store uutnyttede energimengder, en sportsfisker kan se for seg framtidige fisketurer langs elva, mens for en tredje vil elva være en del av personens historie (og dermed identitet) ved at den har vært en viktig del av forfedrenes livsgrunnlag gjennom vatning av jordbruksområder, fiske eller fløting. Vårt forhold til landskap og natur kan på mange måter sammenlignes med vårt forhold til andre mennesker. I mange tilfeller kan det være de fysiske og funksjonelle kriteriene ved mennesker vi legger vekt på. Er det snakk om 30 km langrenn i OL er det de som går fortest på ski som stiller opp i den norske drakta, og trenger vi juri-

disk hjelp, går vi selvsagt til en som har studert jus, ikke til en ingeniør. Men når det gjelder å beskrive de menneskene som har størst betydning for oss, så er det i langt mindre grad slike kriterier som har betydning. Å beskrive kjæresten som 1.85 høy, med brunt hår, en alder på 35 år og med utdanning fra høyskolen i Trondheim, behøver ikke å være noen uriktig beskrivelse. Den kan imidlertid bokstavelig talt være meningsløs, fordi den ikke sier noe om den verdien denne personen har for oss. Verdien kan derimot ligge den i helheten denne personen danner og den felles historien familier deler. På samme måte kan en instrumentell beskrivelse av et vassdrags muligheter for å utøve bestemte friluftaktiviteter, avstand fra nærmeste tettbebyggelse og grad av uberørthet si like lite om hvilke verdier vassdraget og landskapet rundt har for endel personer.

Et viktig spørsmål er om det er mulig å integrere følelsesmessige verdier i samfunnsmessige verdivurderinger. I NVEs veileder for konsesjonsbehandling av vannkraftsaker (1) understrekes det f.eks. at konsekvensutredningen skal være beslutningsrelevant, og at det er en forutsetning at det er vesentlige forhold og endringer som skal beskrives. I sin ytterste konsekvens tilsier det symbolske perspektivet at alle personer har sin egen subjektive oppfatning av et område, og at det ikke er mulig å finne en felles samfunnsverdi på et område. Det er imidlertid gjennomført undersøkelser som viser at det er mulig å beskrive i hvert fall visse aspekter ved symbolverdier kvantitativt, at det

er mulig å identifisere viktige felles-trekk for grupper, og at denne typen verdier er betydningsfulle. I Norge er det bl.a. gjennomført undersøkelser om stedstilhørighet, som er en fellesbetegnelse for den følelsesmessige tilhørigheten folk måtte ha til et område. Undersøkelsene tyder på at stedstilhørighet påvirker både de holdningene folk har til tiltak som vil føre til miljøendringer før de er gjennomført, og hvordan de tilpasser seg etter at tiltakene er gjennomført.

Våren 1996 ble det gjennomført en undersøkelse blant lokalbefolkningen i Skjåk om holdningene til den foreslåtte utbyggingen av Øvre Otta. Det viste seg her at de som hadde sterk tilhørighet til de områdene som blir direkte berørt av en eventuell utbygging var mest negative til utbyggingsplanene. Blant de med liten tilknytning til områdene er de fleste (63%, N=46) positive til en utbygging, mens blant de med sterk tilknytning er de fleste negative til utbyggingen (74%, N=53). Det er relativt få respondenter i disse yttergruppene, men også når en ser hele utvalget under ett er tendensen klar; Jo sterkere tilknytning folk har til områdene som berøres av utbyggingen, jo mer negative er de til denne (7).

En undersøkelse i 1995 blant innbyggerne på Svalbard så bl.a. på sammenhengen mellom stedstilhørighet og reaksjoner på hypotetisk miljøproblemer som oljesøl og forsøpling (8). Undersøkelsen viser at de med sterkest stedstilhørighet har en generelt større vilje til å bidra til å løse mulige miljøproblemer. Dette er også den gruppen

som i minst grad sier de vil velge å flytte friluftslivutøvelsen sin til et annet område dersom negativ miljøpåvirkning skulle oppstå

I Sjødalen, en fjelldal i Oppland, ble det i 1992 gjennomført reguleringer av "villcampingen" i området (9). Mens det tidligere var tillatt å campe i hele området, ble det nå bare tillatt å campe på 6 mindre områder. Undersøkelser før og etter reguleringene viste at 30% av de som campet i området før reguleringene sluttet å bruke området helt eller delvis pga. de gjennomførte tiltakene. De som forsvant fra området var imidlertid de som hadde lavest tilhørighet til Sjødalen. Jo mer erfaring (og dermed tilhørighet) folk hadde fra Sjødalen, jo større var sannsynligheten for at de valgte å campe på fjellcampene framfor å slutte å bruke området. Dette til tross for at halvparten syntes det hadde blitt mindre attraktivt å campe i Sjødalen etter reguleringene.

I tillegg finnes det undersøkelser fra utlandet (4, 10) som tyder på at de med sterk tilhørighet er mer sensitive overfor miljøpåvirkninger enn andre. Resultatene fra de ulike undersøkelsene peker i retning av at vi bør tenke nytt bl.a. i forhold til miljøinngrep og effekter på brukerne. Stedstilhørighet synes å medvirke til at folk fortsetter å bruke et område, selv om de opplever at kvaliteten forringes som følge av et forvaltningstiltak. Dersom brukere med sterk stedstilhørighet også oppfatter inngrep som mer negative enn brukere med mindre stedstilhørighet, kan en få den paradoksale situasjonen at de brukerne som opplever tiltakene som mest

negative likevel fortsetter å bruke området, mens andre brukere forsvinner. Dette paradokset kan forklares ut fra at for de med sterk tilhørighet har områdene en følelsesmessig verdi som andre områder ikke har. Andre områder derfor blir betraktet som mindreverdige alternativer, selv om det f.eks. er mulig å utøve de samme aktivitetene i andre områder. De som forsvinner fra et område trenger med andre ord ikke være de som opplever et tiltak som mest negativt, slik tankegangen tidligere har vært. Følgene av dette blir at en i utbyggingssaker bør legge stor vekt på inngrepenes utforming og avbøtende tiltak, dersom en har grunn til å tro at en betydelig andel av brukerne har sterk tilhørighet til området.

De få undersøkelsene som er gjennomført tyder altså på at følelsesmessige og symbolske verdier er reelle i den forstand at de er styrende for folks holdninger og adferd, selv om de ikke er observerbare som fysiske størrelser ute i terrenget. Symbolske og følelsesmessige verdier må imidlertid ikke forstås som et alternativ til de mer funksjonelle/ instrumentelle verdiene. Ulike områder kan uten tvil ha både en instrumentell og symbolsk/følelsesmessig verdi, og fra et demokratisk synspunkt vil det være viktig å få kartlagt begge type av verdier i verddivurderinger, ved at alle relevante verdier for berørte brukergrupper blir inkludert. Forvalterne av naturressurser (i vid forstand) vil også kunne ha en egen nytte av å forstå symbolske/følelsesmessige verdier. Det er ofte denne typen verdier som ligger bak naturressurskonflikter,

og en forståelse av disse verdiene er ofte nødvendig for å forstå dynamikken i prosesser rundt brukermedvirkning og deltakelse i den offentlige debatten mer generelt, særlig i lokalsamfunn. Forståelsen for denne typen verdier vil også kunne påvirke den legitimitet som forvaltningsmyndighetene har blant publikum. I en evaluering av den områdeforvaltning som er foretatt av USDA Forest Service, blir det bl.a. hevdet at tendensen til å behandle de følelsesmessige og symbolske verdiene som irrelevante, er en viktig årsak til den mistroen som finnes blant publikum til offentlige forvaltningsmyndigheter (11).

Verdsettingsprosedyrene for vassdrag har utviklet seg fra de første verneplanene ble introdusert. Flere tema etter hvert har blitt inkludert, og kriterielista for hvert tema har blitt utvidet. Denne utviklingen har imidlertid skjedd innenfor ett bestemt perspektiv eller paradigme. Noe av årsaken til dette er nok samfunnsvitenskapenes forsøk på å tilpasse seg den "objektive" naturvitenskapelige måten å forske på, og for å få en enhetlig mal for verdsettingsprosedyren. Det er imidlertid etter hvert mange undersøkelser som viser at den naturvitenskapelige responsstimuli-modellen ikke er tilstrekkelig for å forstå de verdier områder har for mennesker. Noen verdier kan faktisk bare spores i folks hoder, ikke ute i terrenget. I veilederen for prosjektet "verdier i vernede vassdrag" (2) har "symbolverdier og identitetsverdier" blitt inkludert som et støttkriterie for kulturminner. Dette utgjør bare ett aspekt

ved følelsesmessige verdier og symbolverdier, og ser en veilederen under ett, er det lite som tyder på at det grunnleggende perspektivet for verdsetting er i endring. Det er imidlertid vår påstand at en ville få et bedre beslutningsgrunnlag ved å inkludere også symbolverdier og andre følelsesmessige verdier i denne typen verdsettingsprosedyrer.

Referanser

- (1) Norges vassdrags- og energiverk. 1998. Veileder for konsesjonsbehandling av vannkraftsaker 1/98.
- (2) Direktoratet for naturforvaltning & Norges Vassdrags- og energiverk. 1997. Dokumenterte verneverdier i vernede vassdrag.
- (3) Stokols, D. 1990. Instrumental and Spiritual Views of People-Environment Relations. *American Psychologist* 5: 641-646.
- (4) Williams, D.R., Patterson, M.E., Roggenbuck, J.W. & Watson, A.E. 1992. Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. *Leisure Sciences*, 14, 29-46.
- (5) Bearden, W.O., Netemeyer, R.G. & Mobley, M.F. 1993. *Handbook of Marketing Scales. Multi-item Measures for Marketing and Consumer Behavior Research.* - Sage Publications.
- (6) McIntyre, N. 1989. The Personal Meaning of Participation: Enduring Involvement. *Journal of Leisure Research* 21(2): 167-179.

- (7) Riese, H. & Vorkinn, M. 1998. Private attitudes and public statements towards natural resource management - the significance of attachment to the physical and social environment. Submitted to Society and Natural resources. ¹⁾
- (8) Kaltenborn, B.P. 1998. Effects of sense of place on responses to environmental impacts: A study among residents in Svalbard in the Norwegian High Arctic. Applied Geography, in press. ¹⁾
- (9) Vorkinn, M. 1998. Visitor response to management regulations - a study among recreationists in southern Norway. Environmental Management, in press.
- (10) Young, J.M., Williams, D.R. & Roggenbuck, J.W. 1990. The Role of Involvement in Identifying Users Preferences for Social Standards in the Cohutta Wilderness. I: Hope II, D. (red.) proceedings. 1990 Southeastern Recreation Research Conference, Vol. 12. s. 173-183.
- (11) Larson, G. et al. 1990. Synthesis of the critique of land management planning. Policy Analysis Staff Publication FS-453. Washington, DC: USDA Forest Service.

¹⁾ Undersøkelsen er støttet av forskningsprogrammet "Miljøbetinget livskvalitet" i Norges Forskningsråd.